

ПРОИЗХОД НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ

В историята на всеки народ съществуват събития от изключителна важност, които носят в себе си не само духа на настоящето, но които определят до голяма степен и пътя на неговото последващо развитие. Подобен момент в българската история е периодът на формирането и утвърждаването на българската народност през времето на Ранното средновековие. Тук говорим за онова сливане на трите основни етнически компонента, които познаваме като прабългари, траки и славяни. То довежда до появата на една нова народност, съхранила в себе си наследството и достиженията на отделните свои носители и нееднократно доказвала своята жизненост и устойчивост през вековете.

Ключов момент в тези събития е въпросът, свързан с произхода и родината на древните българи, познати в науката още като прабългари или първобългари. Важността му се определя от факта, че така наречените прабългари са преки носители не само на името “българи”, но и на онзи елемент на държавност и организираност, който споява и обединява в едно различните етнически групи.

През последните години темата около произхода и родината на древните българи придоби още по-голяма актуалност. Тя се превърна в обект на вниманието не само на запознатите с проблемите специалисти, но също и на цяла редица непризнати от официалната наука изследователи и ентузиастични. Появата на последните бе провокирана основно по две причини. Първата е, както казахме важността на проблема, който въпреки дългогодишните и многобройни изследвания, все още не е намерил своето окончателно разрешение. Втората причина е породена от изчерпаната като съдържание, но все още тиражирана в учебниците теза за тюркския произход на древните българи. Тази наложила се с времето, но както става все по-очевидно несъстоятелна теория, доведе с годините до натрупването на немалко неправилни изводи относно бита, произхода и историята на древните българи, а също и за отношенията между различните етноси в ранната българска държава. Същевременно към нестандартните, а и често доста хаотични опити да се доказват нови и нерядко сензационни открития също трябва да се подхожда изключително критично, за да не изпаднем от една погрешна представа в друга. Опитът, изцяло да се променят нашите представи по тези въпроси, съдържа опасността отново да приемем мнение, което не може да издържи на сериозна научна критика.

Напоследък голяма част от проблемите, свързани със създаването на ранносредновековната българска държава, се свеждат единствено до изясняване на произхода и прародината на древните българи, както и до преразглеждане на количественото съотношение между славяни и българи в новообразуваната държава и приносът на всяка една от двете общности при нейното изграждане. Тези въпроси, макар и изключително интересни,

не изчерпват важните проблеми от периода на ранното средновековие. Често пренебрегван е въпросът за участието на местното балканско население в новоизграждащата се българска държава. Това население, състоящо се предимно от потомци на старите траки, по думите на наш известен историк трябва да се счита като първи и основен компонент в създаването на българската народност, независимо от обстоятелството в каква численост то се е запазило до поселването на славяни и първобългари и възникване на българската държава¹.

Така за разрешаването на въпросите, свързани със създаването и изграждането на българската държава и формирането на българския народ, не е достатъчен единствено отговорът на въпроса за произхода на древните българи. Тук обаче ще спазим наложилата се традиция и ще започнем разглеждането на темата в търсене отговор именно на този въпрос.

Въведение

През последните години бяха преразгледани немалко исторически свидетелства и археологически доказателства, свързани с българското минало и началото на българската държавност. Като сравнително бързо и надеждно средство за разкриване на историческата истина, като че ли в работите на редица изследователи се наложи използването и привеждането на голямо количество доказателства от езиково (лингвистично) естество. Наистина, според думите на самите лингвисти, изучаването на езика може да достигне по-дълбоко в човешкото минало, отколкото и най-старите писмени паметници. Подходът към подобни доказателства обаче трябва да се извършва особено добросъвестно и внимателно. Наследството, свързано с даден език и неговото развитие, е нещо доста специфично. То лесно дава възможност за множество спекулации и много по-неусетно от анализа на археологическия материал и историческите свидетелства може да доведе до появата на представи и заключения, които нямат нищо общо с историческата истина. Затова в началото на нашето изследване е необходимо да си припомним някои факти, колкото общоизвестни, толкова и незаслужено подминавани, а и нерядко премълчавани от изследователите, което е недопустимо при провеждане на изследвания от подобен характер.

Днешният български език е част от голямото индоевропейско езиково семейство. Представата за това голямо езиково семейство се заражда в научните среди преди повече от двеста години. Самото название се употребява за пръв път в началото на деветнадесети век, след което придобива особена популярност. То служи за обозначаване на онази широко разпространена езикова група, която включва повечето от съвременните и отмирелите вече европейските езици, а също и онези, които могат да бъдат открити на една обширна територия, простираща се от най-западните части на Европа, през Иран и Афганистан чак до северната половина на индийския субконтинент. С помощта на сравнителната

лингвистика днес може да бъде възстановен и предполагаемият общ индоевропейски т.нар. протоезик, възникнал преди повече от 6000 години и разпространил се постепенно чрез дъщерните си езици на тези огромни площи от територията на Евразия.

Принадлежността на съвременния български език към това индоевропейско езиково семейство е безспорна. В предложените модели на т.нар. индоевропейско езиково дърво българският език намира своето място сред сродните т.нар. славянски езици, основни съвременни представители на които са полски, чешки, руски, белоруски, украински, словенски и сърбохърватски език и други (прил. 1).

Този факт едва ли подлежи на преразглеждане или на промяна. Спорове по този въпрос могат да се провеждат дотолкова, доколкото е правилно разграничението на три вътрешни подгрупи в това семейство - западнославянска, южнославянска и източнославянска (или проторуска), какви са вътрешните прилики и разлики между отделните езици, доколкото е правилно причисляването на българския към групата на южнославянските езици и т.н. Като цяло обаче, родството между изброените славянски езици е несъмнено и се дължи на един общ език-основа, изучаването на който, впрочем е от изключително значение както за самите славянски езици, така и за изучаването на всички съвременни индоевропейски езици.

Днешните славянски езици са близки както по своята граматична структура, така и по речниковия си състав. Но докато първото не важи в пълна степен, особено при разглеждането на един аналитичен език, какъвто е българският, близостта по речников състав е очевидна. Това нагледно може да се проследи при съпоставяне на едни от най-често употребяваните думи в ежедневието при различните славянски езици:

По този показател днешният български език изглежда сравнително добре определен и той действително намира своето място сред групата на т.нар. славянски езици. Ако поставим този факт в светлината на историческите събития, то той без съмнение ще доведе до извода, че щом нашият съвременен език принадлежи към славянската група, то преобладаващата част от днешното българско население, като етнически състав, би трябвало да принадлежи към същите тези славяни. Допълнителни доказателства в тази насока даваше и изучаването на езика на древните българи. Те съставляваха онзи етнически компонент, който през времето на Ранното средновековие наред със славяните участваше в образуването на българската народност.

В продължение на дълги години изследователите успяха да определят със сигурност само няколко думи, запазили се в съвременния български език, с предполагаем прабългарски, т.е. тюркски произход. Дори и такъв изтъкнат езиковед като Стефан Младенов успя да определи само 11 думи от прабългарски произход, запазили се в съвременния български език. Но дори и те могат да се приемат за тюрко-български само условно. Според

неговите думи, след елиминирането на всички мними първобългарски елементи, за вероятни първобългаризми биха могли да се смятат следните думи от новобългарския народен език: бисер, белег, белчуг (гривна), бѣбрек, пашеног (баджанак), тояга и чипаг (женска дреха без ръкави). Към тези думи могат да бъдат добавени още капище (олтар, светилище), кумир, сан, чертог, а покрай тях и лични (кръстни) имена като Шишман, Каран, Аспарух, Кардам и др.⁴ Към тях може да се прибавят и още няколко, но дори и в този случай числото на тюрко-българските заемки в новобългарския език едва ли можеше да надхвърли двадесетина думи, и то не от същински активния речник, използван в ежедневието. Този факт естествено доведе до извода за вероятната малобройност на прабългарското население, което беше свеждано до няколко десетки хиляди човека. Това население след пристигането си на Балканския полуостров и с течение на времето било напълно асимилирано от завареното по тези земи славянско население, въпреки че по някакъв начин успяло да предаде или наложи името си над новообразуваната народност.

От друга страна, включването на прабългарския език към тюркското, а оттам и към алтайското езиково семейство, автоматично го изведе от кръга на индоевропейските езици. Прабългарите следователно не можеха да бъдат причислени към народите от индоевропейското семейство. Те бяха представяни най-често като пришълци, дошли от Централна или Средна Азия и наложили своето име и държавна организация над завареното население, но изчезнали безследно в хода на историята. Техният неиндоевропейски произход, обликът им на насилствени завоеватели и на един едва ли не чергарски и конен народ, установил се трайно на Балканския полуостров единствено по силата на обстоятелствата, се смекчаваше до известна степен от факта, че този новопоявил се народ носел със себе си една силна военна и държавна организация. Това спомогнало на голяма част от южните славяни да се обединят в една държава - България, и по този начин да запазят своята култура и идентичност. Така в най-общи линии беше разглеждано началото на българската държавност на Балканите. Заключениеята за малобройността на прабългарите и многобройността на славяните се потвърждаваха и от езиковите данни и съвременния български език.

Посочените по-горе убедителни доказателства за връзката на нашия език със славянските езици, потвържденията от страна на историята и фактът, че от прабългарския език са останали не повече от двадесетина думи с тюркски произход, и то от не особено важно естество, сякаш предопределят посоката на по-нататъшните проучвания по този въпрос.

Дали това наистина е така и доколко могат да се смятат за установени разгледаните по-горе факти? И дали изобщо има смисъл от едно по-задълбочено изследване по този въпрос при така очерталата се ситуация?

Дори и авторите, които през годините приемаха по един или друг начин тезата за тюркския произход на прабългарите, отбелязваха винаги особеностите на тяхната материална култура, която ги отличаваше доста от номадската култура на останалите тюркски племена и народи. Завещаните от прабългарите фундаментални каменни строежи при Плиска, Пъкуйул луй Соаре, Преслав, Дръстър, аулът при Чаталар от периода на Първо българско царство, развитието на производството, търговията и земеделието, първобългарските каменни надписи, монументалния и уникален скален релеф при Мадара, високотехнологичната керамика и художествените занаяти, които изследователите свързваха с появата на Балканите на все същите прабългари, подсказваха за наличието на едно не номадско, а по-скоро уседнало, земеделско⁴ тип общество.

Този феномен можеше да бъде обяснен по два начина - или че самите прабългари са били представители на едно подобно общество, или че преди заселването им на Балканския полуостров те са имали трайни контакти с представителите на някое такова. И тъй като първата възможност беше категорично отхвърлена, оставаше вторият вариант. В своя капитален труд “Формиране на старобългарската култура” Станчо Ваклинов прие тюркския произход и тюркоезичността на древните българи, но същевременно отбеляза, според наблюдението и на други автори, че животът на прабългарите в степите на Южна Русия, т.е. времето преди заселването им на териториите на Балканския полуостров, има изключително важно значение за тяхното етническо и културно развитие⁵. Там почти три века те живеят в досег със старото местно население алани, което има ирански произход. Когато прабългарските родове започнали да отсядат на постоянни живелища, те започнали да се приобщават към поминъка и бита на това най-близко земеделско население. Така те възприемат и онази култура, чиито носители са земеделците.

Изобщо, прабългарите показват твърде много различия и особености в културата, бита и държавообразуващите процеси, за да ги определим като един типичен номадски народ. Въпреки официалното ѝ налагане, тезата за тюркския произход на древните българи винаги е била приемана в научните среди с известни резерви и допълнителни условности. Оттук тръгват и различните представи за етническия произход на прабългарите. Според някои автори, двете основни тези около етническия произход на древните българи могат условно да бъдат наречени теза за тюркския произход и теза за сарматския (ирано-сарматския) произход⁶. Разликата между двете тези е доста съществена и намирането на логично разрешение се оказва трудна задача. Освен това други автори предполагат наличието и на угорско (т.е. угро-финско) население, в състава на прабългарския етнос⁷.

Опит за намиране на изход от така очерталата се ситуация и помиряване на тези твърде различни по своя характер представи за произхода на древнобългарския народ, бе предложеният от Рашо Рашев вариант, според който в състава на прабългарите може да се предполага наличието на три групи население:

- * иранци от степите на Азия и Европа;
- * угри от лесостепната зона на Западен Сибир;
- * тюркоезични хуни от Централна и Средна Азия, чийто етнически облик при пристигането им в Европа изглежда вече бил значително смесен.

По-нататък, продължава същият автор, съвкупността от археологически, антропологически и езикови данни дава основание да се поддържа тезата, че в етногенеза на прабългарите, заселили се по долното течение на Дунава, преобладаващ ще е бил иранският етнически елемент⁸. Предположението за наличие на подобни, до голяма степен “механични” смеси от различни народи, при това носители на различни по тип политически, икономически и културни традиции, крие немалко недостатъци. Тях посочваме по-нататък. Тук само ще констатираме, че откъсването от тюркската теория и последвалото насочване на вниманието на изследователите в нова посока доведе до неочаквани резултати. Прекалено дългото и безплодно взиране в тюркските езици, сред които се търсеха съответствия с езика на прабългарите, доведе дотам, че забележителното количество думи и граматични съответствия с езиците от т.нар. иранска езикова група (алано-сарматски, кюрдски, пушунски, персийски, авестийски и т.н.), открити за един сравнително кратък период на проучване, изглеждаше наистина неочаквано. Още повече, ставаше въпрос не за някакви специфични или рядко използвани понятия, а за думи, свързани с ежедневието и бита на всеки един човек. Всички тези доказателства на пръв поглед идваха в подкрепа на т.нар. алано-сарматската, т.е. иранската хипотеза.

Отдавна е установено, че единствено в българския език личното местоимение за първо лице единствено число (аз, староб. **азъ**) е различно от това във всички останали славянски езици (напр. руски “я”, сръбски “ја” и т.н.)⁹. Освен това спомагателният глагол “съм” (староб. “есъм”) липсва при някои славянски езици, но същевременно е характерен и за голяма част от езиците в латинската и германската групи. Тук, както и по всички други въпроси, свързани с особеностите на българския и старобългарския, тюркските езици стоят достатъчно далеч и не могат да послужат като отправна точка при разглеждането на каквито и да е въпроси. (Така например лично местоимение ед. ч. в повечето турски езици - *ben* - т.е. “аз”.)

При по-голямата част от езиците от иранската група обаче, обозначението на индивида в първо лице единствено число се извършва по изключително подобен на нашия съвременен език начин. В осетинския

език то звучи и се предава графично като “æз”, в кюрдски - az, в талишки - az, в язгулямски - az, в ишкашимски - az/ aзі и т.н. Същото местоимение в езика на древните ираноговорещи народи, познат като авестийски, е “azəm”, което също е достатъчно близко до съвременната българска форма¹⁰.

Това изключително силно доказателство за връзката между езика на днешните българи и иранските езици, беше само една малка част от откритите и посочени напоследък успоредици. Днес в Кавказките планини един малък народ, т.нар. осетинци, е съхранил характерните особености на езиците от източноиранската езикова група, мнозинството от които вече са изчезнали. Самите осетинци, назовават себе си “ирони” или “ирани” и се възприемат от повечето изследователи, като наследници на споменатите по-горе във връзка с прабългарската култура и история алани. В осетинския език, се откриват някои особено интересни за нас граматически и лексикални съответствия с българския.

На първо място, това е цитираната вече форма за първо лице единствено число, на личното местоимение - æз. Известно количество думи от езика на осетинците, има сходство както със съвременния български, така и с останалите славянски езици. Това са думи като “стын” – да стана, ставам; “зонын” – знам; “даттын” – давам; “хъæлæс” – глас; “хъуыр” – гърло; “куы” – кога; “никуы” – никога и т.н. Интерес представляват онези думи, които се срещат само сред някои от славянските езици, но имат значителна прилика с редица съвременни български думи и понятия. Това са думи като “хæрын” – храня се; “куыз” – куче; “къах” – крак; “скъуынын” – късам, да скъсам; “райсоммæ” – утро, разсъмване, “дæле” – долу и т.н.¹¹

Особено важно е съответствието и при една характерна особеност свързана с образуването на множественото число, понеже пряко засяга грама-тиката на езика. Множественото число в осетинския, се образува с прибавяне на -т, съответно - тæ в именителен падеж, в края на думата. образуването на множественото число, чрез прибавяне на -та в края на думата, е характерно всъщност, за всички езици от иранската група¹². И днес част от думите в българския, най-често тези от среден род, образуват множествено число именно по този начин, чрез директно прибавяне на -та в края на думата: момче - момчета в мн.ч., дърво - дървета, поле - полета, море - морета, куче - кучета, парче - парчета и т.н. Още едно доказателство, че този начин е специфичен или е бил привнесен вероятно допълнително към славяно-българския език е, че част от посочените по-горе думи могат да образуват множествено число и по още един начин: напр. поле - поля, море - моря, и т.н.

При разглеждането на други езици от иранската група, като кюрдски, пушту, ишкашимски, мунджански се появиха нови доказателства за

връзката на българския език с тези далечни на пръв поглед индоевропейски езици¹³.

В доскорошните представи на българските лингвисти, прабългарският като тюркски език, заедно с турски, азербайджански, казахски, киргизки, уйгурски, гагаузки, башкирски, чувашки и т.н, съставляваше част от голямото алтайско езиково семейство. То включваше още езици като монголски, манджурски, тунгузки и други подобни. Кое прави толкова съществена разликата между представителите на тази група и не по-малко далечните и непонятни за нас езици от иранската група на индоевропейското езиково семейство, каквито са осетински, кюрдски, таджикски, ишкашимски, пуцу, отмрелите вече сакски езици и т.н? И защо всъщност е толкова важно причисляването на първобългарския език към едната или другата група?

Отговорът на този въпрос се крие именно във факта, че езиците от втората група представляват част от голямото индоевропейско езиково семейство. Тюркските езици поради своята специфика попадат, както посочихме, в друго (т.нар. алтайско) езиково семейство. Различията обаче далеч не се изчерпват с това. Съществена е разликата в занятията, представите и цялостната култура между древните индоевропейци и древните алтайци. Номадството с всичките му аспекти - сезонно предвижване, отглеждане на огромни за представите ни скотовъдни стада, централизираната военна система, оформят при ранносредновековните тюркски народи специфичен подвижен бит, който се отличава съществено от сравнително уседналия начин на живот при индоевропейците, със земеделските по своя характер занятия, тройната система на разпределение на властта в обществото и т.н.

Не може да не засегнем и антропологическите различия между двете общности, едни различия, които за съжаление не само в даденият случай, но и при много други случаи, нерядко са ставали обект на изкуствени спекулации. Все по-често ставаме свидетели на това, че в съвременния свят езиковата и антропологическата принадлежност вече не са пряко свързани. В исторически план обаче сме свикнали да възприемаме представителите на алтайската езикова общност като носители най-общо казано на монголоидни белези и антропологични характеристики. От друга страна индоевропейската раса съдържа в себе си онези характерни физически и антропологически черти, които ние, съвременните жители на Европа, сме свикнали да приемаме като стандарт при определянето на физическата красота и облика на даден човек.

Поради изброените по-горе причини, причисляването на прабългарите към едната или другата общност е от съществена важност както за науката, така и за цялостните представи, които формират светогледа на съвременния българин.

ОСНОВНИ ТЕОРИИ ЗА ПРОИЗХОДА НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ

През последните няколко века се появяват много и различни хипотези, свързани с произхода на древните българи. Някои от тях действително са отживели времето си. Интерес представляват тези, които и днес продължават да са актуални в научното (и публичното) пространство. Сред тях се очертават четири основни теории за произхода на прабългарите. Тук условно те са наречени - памиро-ферганска, трако-илирийска, хунорска и тюркската теория. Самите теории никъде в литературата не се срещат така да се каже “в чист вид”. Поради своето многообразие обаче и обстоятелството, че факти от едната теория се примесват с факти от другата, което още повече усложнява задачите на изследователя, си позволих тук известна систематизация. След краткото представяне на тези четири хипотези, ще обърнем специално внимание на това, кое в дадена теория може да бъде прието и кое отхвърлено от гледна точка на достоверността и историческата истина. Следва да отбележим, че примерите, цитирани най-вече в първите три теории, и изводите, до които те водят, са доста “неочаквани”, а и често направо отхвърляни от академичната общност. Това е така най-вече защото лингвистични, археологически и други данни, които съдържат в себе си някаква доказателствена стойност, често са смесвани с други, за които в никакъв случай не може да се твърди същото. Тук сме се опитали да избягваме последните, въпреки че това не винаги е възможно.

Памиро-ферганската теория

В продължение на дълги години предмет на изследване във връзка с произхода и ранната история на прабългарите бяха обитаваните от тюркоезични народи обширни територии на Централна Азия - по-конкретно земите, разположени около и в Алтайските планини¹. Подобно на изследванията, свързани с тюркския език, опитите да се докаже принадлежността на прабългарите към тази номадска общност, както и да се локализира в споменатия район мястото на тяхната предполагаема прародина, останаха без резултат.

Един поглед в същата посока, но доста по на юг, доведе до много по-ползотворни, но на пръв поглед необясними явления. Отново далеч на изток, този път в полите на Хиндокуш, думата българин се употребява и до днес, като символ на необикновена физическа красота. “Красив като Българин” и “Красива като Българка” са два от най-често срещаните изрази, чрез които хората в тази отдалечена на хиляди километри от съвременна България планина изразяват възхищението си от естествената човешка хубост. Особено много подобни изрази, свързващи името на

българите с най-разнообразни, но винаги положителни значения, се срещат в езика пуцу (или пащо), на който говори по-голямата част от населението на територията на днешен Афганистан ².

Трудно е да се предположи, че един народ като афганците, които по физически облик и език са сходни с древните перси, би нарекъл красив, при това необикновено красив, един народ с преобладаващи монголоидни черти, пък бил той и от най-красивите представители сред хората с подобни черти на лицето. Подобни открития не останаха изолирано явление, защото се оказва, че и в късносредновековна Западна Европа не липсват примери, в които понятието “българин” се е употребявало като синоним на хубост, доброта и порядъчност.

Авторът издирил, изследвал и популяризировал огромен брой подобни феномени и направил истински пробив в остарялата и останала без съдържание тюркска теория, бе без съмнение Петър Добрев, който в десетки статии, студии и над двадесет публикувани книги изложи подробно позициите си по отношение на темите, свързани с произхода, прародината, езика, стопанството, държавността, календара, историята, културата и бита на древните българи. По силата на някои не особено популярни исторически свидетелства, на други, недостатъчно добре обяснени и разтълкувани археологически и лингвистични данни, П. Добрев успя да докаже близостта на прабългарския с иранския клон на древното индоевропейско езиково семейство. Съответно въз основа на запазени портрети на древните българи върху печати, монети, скулптури, релефи, рисунки и други подобни, а също и въз основа на немалък брой исторически и литературни свидетелства и някои други доказателства, същият автор определи принадлежността на древните българи като физически тип към памиро-ферганската разновидност на европеидната раса³ (прил.2). За тази раса са характерни като цяло правилните черти, добре изразените вежди, а също и такива черти на лицето, които често придават на образа една подчертана изящност и красота.

Доказателствата за европеидния облик на древните българи, цитираните средновековни поети като Насири Хусрау, възпял още през XI в. красотата на българките в стихотворението “По българките страдам” и други подобни примери, действията подобно на целебен мехлем за представите на изтерзания българин, свикнал десетилетия наред с образа на кръглоликите, кривокраки, с дръпнати очи монголоиди, които официалната наука представяше за негови предшественици.

Едно от историческите свидетелства, в което П.Добрев намира доказателства за родината на прабългарите, е пренебрегваното от официалната наука легендарно сведение за Булгар, предадено от Михаил Сирийски (XII в.), подробно разгледано още в началото на миналия век от професор В. Златарски. В него се отбелязва, че по времето на император Маврикий (582-602 г.) от Вътрешна Скития излезли трима братя, които

водили със себе си 30 хиляди скити. “Те направиха 60 дни път от клисурите на планината Имеон до р. Танаис (р.Дон)”. По-късно един от братята се отделил с хората си и поискал от императора да му даде земя за заселване. Тези хора били наречени от ромеите българи.

Планината Имеон, от която според хрониката на Михаил Сирийски са излезли древните българи, съответства на днешните планини Памир и Хиндокуш в Средна Азия. Тези територии от своя страна, както в миналото, така и до ден днешен, са обитавани предимно от ираноезично население. В този именно район и досега са запазени редица свидетелства, пряко свързани с името на българите, като например държавата Блгар, спомената в согдийски източници и наричана от арабите Бургар. Името на това владение, разположено по течението на р. Заравшан, се открива върху согдийски монети от III-IV в. и се е запазило неизменно в течение на много векове. Още за периода VIII-VII в. пр. н.е. индийските източници споменават и за един голям народ с име Балхи или Болхи (по индийски “болхики”), прочут със своите превъзходни коне и красиви бойни колесници. От царете, живели в това царство, се знаят само три имена - Кардама, Ила и Саса-Бинду⁵.

Друг източник, който потвърждава същите тези предположения, е арменската география “Ашхарацуйц”, написана през VII в., в която се описва животът на древните българи преди тяхното преселение в Европа. Тук българите са засвидетелствани под името БУЛХ, по четенето, което предлага акад. С. Еремян. Според “Ашхарацуйц” българите и съседните с тях народи - масагети, согдийци, саки, хорезмийци, са принадлежали към кръга на богатите и развити в занаятчийско и търговско отношение народи и са се отличавали съществено от съседните с тях нискоразвити номадски племена⁶. На територията на древната Балхара, в северната част на днешен Афганистан, още за времето преди новата ера, се срещат названия на градове, чиито имена твърде напомнят на днешните български. Това са градовете Madr, Warnu, Balkh и др. (приложение 3).

В своите ранни преселения някогашните българи са се насочвали да живеят най-често в подходящи за земеделие земи. Мовсес Хоренаци споменава, че изселилите се някога от българската земя в Кавказ българи са се насочили да живеят “на юг от Кох в плоносни и хлебоносни области”⁷.

И докато тези и подобен родисторически свидетелства лесно подлежат на критика и могат да бъдат оспорвани по отношение на тяхната достоверност, съвсем от друго естество бяха аргументите, които потвърждаваха наличие на българско население в далечните земи край Памир и Хундукуш и други области от Средна Азия.

Още в началото на двадесети век немският учен Густав Вайганд, проучвайки говора на славянското население на Балканите, забелязал, че

навсякъде, където живеят българи, се откриват едни и същи особени думи, които не се срещат при останалите славянски народи⁸. За много ключови понятия в българския език дори и до днес съществуват по две успоредни (синонимни) думи: *красив* - *хубав*, *лош* - *зъл*, *бягам* - *тичам*, *движа се* - *вървя*, *храня се* - *ям*, *къща* - *дом*, *невеста* - *булка* и много други. Така постепенно се оформя цял списък от прилагателни имена, съществителни и глаголи, които образуват нещо като двоен пласт в съвременния български език, получил се в резултат на специфичните процеси при формирането на българския народ. Характерното за едната част от тези думи е тяхната безспорна принадлежност към славянското езиково семейство - *красив*, *зъл*, *бягам*, *движа се*, *дом*, *невеста* и т.н., докато техните синоними не намират никакъв аналог сред същите тези езици. Всичко това доказва наличието на значителни езикови остатъци, от едно население, което очевидно не е принадлежало към групата на ранносредновековните славянски заселници в земите на Балканския полуостров. Най-логично беше предположението, че става въпрос за втория основен етнически компонент, който участва в създаването на българската народност - именно прабългарите.

Къде може да открием думи като *хубав*, *лош*, *тичам*, *карам*, *къща*, *булка* и т.н., които в известна степен “дублират” широкоразпространените и в другите славянски езици понятия?

Навсякъде в Памир се срещат думите “хуб” и “хуби”, което значи “красив”, а също и думата “лош”, която значи “негоден, неугледен и дори грозен”. Пак там се среща и думата “хран” - храна, ядене, а също и глагола “тич” - тичам, бягам. Думата “булка”, синоним на славянското “невеста”, се среща под формата *wula* в езика на мунджанците, както и в останалите памирски езици. Без съмнение, от същия корен е и кюрдската дума “бук” - булка. Разпространението на думата “къща” също е доста респектиращо и се среща повсеместно в района на Памир и Хиндокуш. Дардите в Хиндокуш наричат жилищата изградени от камък “къшт”. Пущуните от своя страна наричат летните си жилища и шатри “къждый”, а саките, обитавали през I -II в. земите на източен Памир, наричали замъците и дворците “къжда или “каоща”⁹.

Тези примери преобръщаха рязко и непреодолимо натрупаните с години представи за ролята на прабългарския етнически компонент в изграждането на българската народност. Оказа се, че представата за прабългарите като едно сравнително немногобройно, номадско и съответно тюркоезично племе, едва ли е имала нещо общо с действителността. На второ място, за пръв път прародината на древните българи беше сравнително точно локализирана, на базата на археологически, исторически и лингвистични доказателства. Трето, но не на последно по важност място, беше посочена безспорната принадлежност на древните българи към иранския клон на индоевропейското езиково

семејство и към онези високоразвити и древни цивилизации, с каквито територията на Средна Азия била населена в древността.

Веднъж намерена, тази следа доведе до нови и най-неочаквани разкрития. Списъкът от синонимни думи със славянски и съответно прабългарски произход беше разширен още и с редици понятия в българският език, за които изобщо не съществува славянска успоредица. На първо място, това се оказа списъкът с българските роднински понятия. Това са думи като *кака*, *бате (батко)*, *чичо*, *стрина*, *леля*, *чинка* и т.н., голяма част от които не намират своите съответствия сред останалите славянски езици. Отново в района на Памир и Хиндокуш се срещат цяла редица от понятия, подобни на българските. Особено много такива думи се откриват в езика на пушуните (най-голямата народност в Афганистан), като например: “бако” - бате; “какай” - кака; “стри” - стрина и жена; “чачай” - чичана; “лалай” - голям брат, девер; “дойа” - дойка; “хеш” - хъш, роднина и др. Особено показателен е примерът с характерното българско название на по-голямата сестра - “кака” и по-големия брат - “батко”. Подобни понятия липсват в останалите славянски езици, а и не само в тях и се предават обикновено с помощта на описателното “по-голяма сестра” или съответно “по-голям брат” - например в руски - “старшая сестра” и съответно “старший брат”, англ. *elder sister* и съответно *elder brother* и т.н. Подобно на пушунското понятие “какай” е и използваното от мунджанците название “кака”, където обаче неговата семантика се е променила в посока на обозначаване на по-възрастни жени, а също и “леля”. Още по-нататък в този смисъл се е изменило и названието “мома”, което противно на българското “млада жена”, означава тук “уважавана възрастна жена”, а също и “баба”. Доста много особени думи от български тип се откриват и при някои по-далечни народи, родствени с памирците, като например талишите в Азербайджан, гилянците, кюрдите, осетинците и др.¹⁰

Заедно с всички тези роднински названия и понятия в българския език се запазват и тези, характерни за всички останали славяни. Към по-широко разпространените в останалите славянски, а също и в други индоевропейски езици понятия - *брат*, *сестра*, *девер*, *шурей*, *зълва*, *етърва*, *вуйчо*, *вуйна*, *снаха*, *свекър*, *свекърва*, *тъща*, *тъст*, *кръстник*, *кум*, *баба*, *дядо*, *майка*, *татко*, *баща* и т.н., може да добавим и специфичните за българите понятия като - *кака*, *бате (батко, бачо)*, *чичо*, *свако*, *леля*, *момък*, *мома*, *чина*, *чана*, *буля*, *калина*, *лале* и др. Всичко това без съмнение подсказва наличие и запазване на една дълбока и древна традиция, на една ясна и добре диференцирана родова организация, в която всеки член на рода е заемал своето определено място и знаел своите права, задължения и отговорности.

Явление, подобно на това при роднинските понятия, се наблюдава и при изследване имената на най-широко разпространените народни облекла и

музикални инструменти. Голяма част от нашите народни облекла носят названия, които не се срещат сред останалите славяни - като се започне от думата “дрехи” и продължим със “сукман” и “сая”, с които се наричат две от най-разпространените български женски носии. Същото е и с думи като “капа”, “таке”, “кърпа”, “клепош”, “антерия”, “пелерина”, “литак”, “контошче”, “потури”, “цървули”, “ботуши”, “гетри” и някои добавки към облеклата като “пош”, “пафти”, “пендари”, “обеци” и др. Тези названия отново намират своето съответствие с различни представители на памирските езици. В онзи далечен край на света дрехите се наричат “дреши”, т.е. почти като в нашия език. Широко разпространени са и думи като “сай” - обличам се и “шай” - плат. Обичайни облекла за района на Памир и особено Хиндокуш са и антерията, наричана от пущуните “андрика”, а също и такето, кърпата, келепоша (буквално - кърпа за глава), пелерината, която се нарича “пелер”, потурите (от памирската дума “пот” - крак), цървулите (по памирски “цармин”), гетрите, наричани “гетрай”, пошове, наричани “пош”, а също пендарите и обеците, наричани “пендарай” и “абоца”.

Народните музикални инструменти, с които си служи българинът открай време, също носят отглас от далечната прародина. На първо място това е думата “гайда”, за която официалната теория гласи, че е била предадена на българите от арабите, понеже в някои арабски езици се среща думата “гайта”. В Памир и Хиндокуш обаче се среща думата “гайга” - свирня, а гайдите се наричат “гай” или “джай”, което значи буквално “мях” и съвпада по смисъл с едно от имената на гайдата в българския език - мешина. Друг широко разпространен музикален инструмент - кавала - напомня твърде много памирското понятие “кав” - пея, а също и кюрдското понятие “кавал”, с което се наричат кюрдските народни певци и особено изпълнителите на кюрдски религиозни химни.

Останалите ни народни инструменти също намират памирски двойници. Тъпанът се нарича у всички памирски народи “дъп”, а гъдулката се нарича по памирски “чунгур”. Пищялката се нарича в някои памирски езици “пиштак”, а цафарата - “сафар”. Следователно не е чудно, че наред с тези музикални инструменти, в района на Памир и Хиндокуш се срещат и специфичните за народната ни музика неравноделни тактове, непознати на другите народи¹¹.

Един трети кръг от думи, които заслужават нашето внимание и помагат да изясним по-добре своите особености като народ са специфичните имена на сгради, инструменти и домашни животни, които повсеместно се срещат в българския език. По-горе се спряхме на понятието “къща”, което се среща повсеместно в района на Памир и Хиндокуш, а от друга страна е непознато на повечето славянски езици - руски, украински, полски и т.н. Очевидно думата “къща” не е общославянско понятие и се среща само там, където славяни и българи са живели на обща територия. Не е

общославянско понятие и думата “куче”, с което българинът и до днес назовава този най-верен пазач на своя дом. В езиците на народите от Памир и Хиндокуш, а също и сред техните роднини - талиши, кюрди и осетинци, ще открием още много други старинни български понятия. Такива са думата “пруст” в дардските езици; думата “сая”, която означава буквално навес, сянка подслон; думата “кочина”, която в талишкия език звучи като - “кочэ”; думата “яхър”, която още у древните перси е звучала като - “ахор”. Заедно с тези понятия, дългия път от прародината край Памир до днешните български земи са изминали и редица работни инструменти като “чук”, “лост”, “талпа”, “тезгере” (носилка) и т.н. Ишкашимците в Памир и до днес наричат чука “чук”, а в езика на мунджанците думата “лост” означава едновременно и “ръка”, и “лост”.

Освен тези интересни думи, заслужава да си припомним и особените имена на цветята, с които ние украсяваме своите дворове и домове. Макар в нашия език да има много славянски думи, голяма част от имената на нашите цветя носят названия, които не се срещат в славянските езици - кокиче, минзухар, теменужка, кукуряк и др. В най-големия памирски език - пушунския - цветята се наричат повсеместно “коко” и “кука”, а думата “кукича” означава буквално “малко цветенце”. Теменужката сред памирските народи се нарича “бенеvша” или “менеvша”, а кукурякът - “кукурай”. Ментата и риганът - две от най-често срещаните ароматични билки, наричат в Памир, а също и сред талишите, с имената “нане” и “риган”. Първото название напомня името, с което ментата е позната в много български диалекти. В езика на осетинците се открива и думата “джоджен”, която дълго време изглеждаше като някакво странно и необяснимо понятие в българския език¹².

След разгледаните дотук примери едва ли е необходимо да се спираме и на българските лични имена, достигналите до нас държавни и военни титли, средновековните имена на някои български градове и географски области. Всичко това ни убеждава окончателно в необходимостта от цялостна преоценка на ролята на прабългарите при изграждането на българската народност, формирането на традиционния бит и култура, както и в съвременния български. Присъствието на прабългарски думи в съвременния български език от няколко стотни от процента, според по-старите изследвания, нарасна до близо една четвърт, дори една трета от речниковия запас, който се използва в ежедневието. Съвсем естествено е, че голяма част от българските учени трудно възприемат такъв гигантски скок в тази неочаквана посока, но фактите бяха достатъчно силни и красноречиви, за да могат да бъдат пренебрегнати или отхвърлени.

Една голяма част от събитията, свързани с ранната история на българите, не можеха да намерят своето разумно обяснение чрез утвърдената представа за номадския характер на прабългарското общество. Това беше, на първо място, посочената по-горе добре развита стопанска и

материална култура, която древните българи разпространяват както на територията на днешния Балкански полуостров, така и в земите на днешна Южна Украйна и още по на север в земите по горното течение на Волга. Това, от своя страна, подсказва и едно силно държавнообразуващо начало, което българите донасят със себе си на територията на Европа. В ранносредновековната европейска история едва ли може да се открие народ, който да е наложил своето име върху цели три държавни обединения. Единствените подобни примери намираме в основаната на Дунав т.нар. Аспарухова България, съществувалото макар и за кратко обединение Стара Велика България и най-сетне - съществувалата в продължение на дълги векове държава по горното поречие на Волга, основаната от котраговите българи, т.нар. Волжска България.

Следователно навсякъде по своя път от подножията на Памир и Хиндокуш към различни краища на света, древните българи носят със себе си една силна държавническа традиция. Отново П. Добрев посочи общо девет огнища от картата на Евразия, в която се забелязват следи от българско присъствие и от това държавно-образуващо начало - прародината край Памир и Хиндокуш, Кубратова България, държавата на Аспарух, Волжка България, Панонска България, Куберовите българи в Македония, Алцековите българи в днешна Италия, ранното преселение от прародината към Индия и преселението в първите векове след новата ера към Армения¹³.

Разгледаната дотук условно наречена “памиро-ферганска” теория в последно време сякаш е на път да измести остарялата тюркска теория, която не издържа насрещния наплив от изключително силни доказателства, които досега оставаха скрити както за науката, така и за масовия читател.

Кое обаче е това, което пречи за утвърждаването на тази теория и дори отказ тя изобщо да бъде приета, въпреки изброените безспорни аргументи и доказателства?

Ако се върнем към приведените в началото успоредици между днешния български език и осетинския, този твърде любопитен от изследователска гледна точка език, съставляващ част от иранския клон и един от малкото живи представители на източно-иранското езиково семейство, неминуемо ще попаднем и на някои други интересни особености. Преди да се натъкне на думи, подобни по звучене и смисъл с тези от съвременния български език, по-вероятно е изследователят да попадне на един друг списък от думи, разкриващ общите черти между осетинския и групата на германските езици*.

Всичко това показва, че с много по-голямо основание може да търсим връзка например между осетинския (език от източноиранската група) и някои от езиците, представители на германския клон от индоевропейското езиково семейство. Следователно при разглеждането на голяма част от

посочените по-горе примери сме попаднали, най-общо казано, на древното индоевропейско езиково наследство, което на практика може да разкрие връзката между които и да е два езика в това семейство. Единствено фактът, че досега аналозите на първобългарския език се търсеха в изключително погрешна посока, доведе до някакви “сензационни” на пръв поглед открития.

Не е нужно да ходим чак до Средна Азия, за да търсим аналог на дублиращо общославянското понятие “красив” прилагателно “хубав” и да извеждаме връзка например с персийското *hūb*. Не по-далечно от него до българското понятие е и немското *hübsch* - хубав, красив. Много по-близо от памирското “гай” и “джай” до българското “гайда” е испанското *gaita* и арабското “гайта”, както и названието на гайдата в редица славянски езици. Няколко други думи, посочени като прабългарски, вероятно са били пренесени в българския чрез посредничеството на други народи, най-вече през времето, когато България е била част от Османската империя. Това са думи като *яхър*, *сая*, *потури*, *шаяк*, *антерия* и т.н.

Често използваното от П. Добрев обобщаващо понятие “памирски езици” не е достатъчно коректно в научно отношение. Освен това, наличието на една или няколко еднакви думи в два различни езика не е достатъчно доказателство за тяхното родство. По-нататък ще разгледаме и примери, които свързват до известна степен българския с най-отдалечените азиатски езици, без, разбира се, това да доказва родството между тях.

Ако приемем за вярна тезата за силната държавнообразуваща традиция, която прабългарите донасят на европейския континент със себе си, то едва ли тази особеност ги свързва точно с днешните ирански народи. Най-показателен в това отношение е примерът с кюрдите, чийто народ остава и до ден днешен разделен между три държави, без да е успял през вековете да образува своя собствена. Двете автономни осетински републики, съответно в северен и южен Кавказ, също не са далеч от подобно статукво. Наистина пущуните в Афганистан притежават собствена държава, която обаче е лишена от силна централна власт, вследствие на което е непрекъснато разтърсвана от вътрешни конфликти и противоречия, а това в последните десетилетия често довежда до намесата на външни сили там. С малки изключения подобно е състоянието и при други ираноговорящи народи.

* Това са думи като *майка*, *баща*, *ръка*, *казвам*, *мога или правя*, *друг или някой си*, *двор*, *топъл*, *качулка* и т.н.: осет. мад - mother (англ.), фад - father (англ.), арм - arm (англ.), зжгъын - sagen (н.), кæнын - can(англ.) и kann (н.), æндæр - ander (н.), кæрт - court (англ.), хъарм - warm (англ.) и warm (н.), худ - hood (англ.) и т.н. Миналото време в осетинския се образува чрез прибавяне на - т или -д в края на глагола, което изключително напомня

английската и немската форма на подобно образуване, чрез прибавяне съответно на - ed за английския и - t или - te за немския (В.И.Абаев, Граматическият очерк осетинския език, Москва 1959).

П. Добрев приравни планината Имеон, от сведението на Михаил Сирийски за преселението на българите, с днешните планински вериги Памир и Хиндокуш, като превърна това в едно от най-големите доказателства за локализиране родината на прабългарите. Многократно той се опитваше да докаже, че е възможно за 60 дни цял един народ да измине разстоянието от техните подножия до р. Дон, едно разстояние от около 2000 км, въпреки че на практика това е невъзможно да бъде осъществено дори и днес, при наличието на далеч по усъвършенствани технически и превозни средства и на редица други благоприятни условия. Въсъщност, дали едно подобно преселение е било възможно, е второстепенен въпрос, понеже далеч по-важно е точното локализиране на планината Имеон, а може би най-важна е достоверността на самото историческо свидетелство¹⁴.

Но най-същественият пропуск в разгледаната по-горе теория се дължеше на прекаленото задълбочаване в отношенията прабългари - славяни, което доведе до едно, меко казано, необосновано пренебрегване на третия етнически елемент, взел участие в образуването на българската народност. Този пропуск и свързаните с него последствия проличават още със заглавието на следващата разгледана тук теория.

Трако-илирийската теория

Образуването на т.нар. Дунавска или Аспарухова България в края на VII в. оказва силно въздействие върху историята не само на Балканския полуостров, но и на цяла югоизточна Европа за периода на Ранното средновековие. При опитите да се проследят в дълбочина процесите, довели до образуване на българската държава, хронологическата граница, до която изследователите се разпростираха, обикновено не слизаше по-назад от първите векове след новата ера. Появата на прабългарите в Европа след средата на IV в. до началото на V в, както и масовото славянско заселване на Балканите след края на VI в. бяха предпоставка за предпочитанието на подобна хроно-логическа граница.

Завареното по тези земи местно население бе определяно най-често като "късноантично", но неговата съдба и участието му в новообразуваната държава на славяни и прабългари остава и до днес недостатъчно добре изяснени. Етническият състав на това население - принадлежността му към гръкоезичните византийски поданици, християнизирани варварски нашественици или романизираните и елинизирани местни траки се оказва проблем, по-сложен дори от определянето на етническия състав на прабългарите завоеватели. Най-удобна отново бе тезата за неговата малобройност, а оттам и незначителното му участие в протеклите държавообразуващи процеси при изграждането на българската държава¹.

За постепенното обезлюдяване на полуострова говореха и сведенията за многобройни варварски нашествия по нашите земи, които започват на практика още от средата на III в. и завършват с установяването на прабългарите тук. Така, дори когато ставаха обект на внимание, събитията преди края на VII в. се разглеждаха самостоятелно и до голяма степен без пряка връзка с образуването на българската държава. Най-смелата препоръка, която си позволяваха някои автори, беше, че при едни бъдещи изследвания трябва да се проследи по-внимателно късноантичното, респективно древнотракийско наследство в ранната култура на българските славяни². Така домакинстващият, трети основен компонент, взел пряко участие в изграждането на новата държава, подобно на прабългарското население бе третиран като малоброен и почти лишен от роля в последвалите събития.

Днес натрупаните археологически и исторически данни и сведения от най-различен род за историята на най-древното местно население, обитавало днешните български земи и познато под обобщеното название “траки”, са толкова многобройни, че отдавна се е наложило изучаването им в отделна комплексна научна дисциплина наречена “Тракология”. Праисторията на това древно население започва още в старокаменната епоха и обхваща един огромен период, продължил повече от 6000 години. Поради това на практика е много трудно да се познават в детайли проблемите, свързани с историята на траките, само от един специалист, още по-малко едно-временно с това да се познава историята и спецификата на Българското средновековие. Може би това е и причината за липсата на едно обобщаващо изследване, което да проследи връзките и приемствеността между тракийското население и новооснованата държава на славяни и прабългари. Но по всичко изглежда, че без комплексното изследване на историята на славяни, прабългари и траки, всички опити за разкриване на тяхната взаимна свързаност, древна история, прародина и т.н., ще си останат половинчати.

Днес на науката са известни повече от 80 названия на тракийски племена. По-широка известност са придобили имената на беси, одриси, гети, трибали, мизи, витини, асти, койлалети, травси, сапеи, дии и много други, всички те познати под обобщаващото название “траки”. Езикът на тези племена, въпреки несъмненото наличие на различни говори и диалекти, също е познат под събирателното название “тракийски език”. Тук не е мястото да разглеждаме въпроса, защо траките в своя път на развитие не достигат до идеята за използване на самостоятелна писменост, а оттам и до популяризиране и запазване на собствения си език, а само ще се опитаме да анализираме онова, което се е запазило от него, въпреки неблагоприятната при подобни изследвания даденост.

До днес са регистрирани около четиридесет, запазени в сведения на различни антични автори думи, т.нар. глоси, при използването на които

изрично е посочен техният тракийски произход. Това не би било достатъчно за едно по-задълбочено изследване, ако не разполагахме и с редица географски названия, лични и племенни имена, имена на божества и други, тракийският произход на които може да се смята за сигурен. Всичко това дава възможност за определяне на повече от двеста чисто тракийски думи и понятия. Наши световноизвестни траколози и езиковеди (Христо Данов, Владимир Георгиев, Иван Дуриданов, Веселин Бешевлиев и др.) чрез своите научни изследвания и публикации, доказват безсъмнената принадлежност на тракийския език към индоевропейското езиково семейство³. В това отношение българските траколози изпълняват задачите си много по-успешно от нашите медиевисти, които поради някои заблуди, натрупани в миналото, и недостатъчно добър анализ на доказателствения материал, остават големи длъжници на науката по отношение на определяне на езика, а оттам и етническата принадлежност на древните българи.

Доказаната принадлежност на траки и славяни към индоевропейското езиково семейство позволява да се мисли за някаква връзка между тези два етноса, докато за прабългарите, според същия този критерий, това беше напълно изключено.

Всъщност още в средата на XIX-ти век се появяват изследвания, които предполагат не само близост, но дори и известна приемственост между траки и славяни, но същите тези наблюдения са категорично отхвърлени от друга голяма група специалисти, които разглеждат славяните като пришълци на Балканите от по-късни времена.

Главните доказателства за т.нар. трако-славянска теория се състоят в приликата между някои местни тракийски названия с по-късни славянски етноними, а също и названия на реки и градове, които се сближават с други такива от славянски произход. Според думите на В. Златарски обаче, “натегливостта и фантастичността на всички тези сближения са тъй ясни и усетливи, щото нямат нужда от пояснения”⁴. В българската историческа наука от онова време съществува и мнението за връзка не само между траки и славяни, но дори между траки и прабългари, което виждане също е характеризирано по подобен на цитирания по-горе начин, от представителите на официалната наука.

Напоследък натрупваните в продължение на стотина години археологически и лингвистични данни, позволяват да погледнем доста по-обективно върху този въпрос. Разгледаните по-долу предположения и направените догадки се различават понякога от официалната позиция по тези въпроси, но позволяват да преосмислим някои основни моменти от историята на нашите земи в древността.

В рамките на едно изследване е невъзможно да бъде обхванат целият натрупан материал, свързан с историята на траки, славяни и прабългари, така че тук отново ще се спрем главно върху някои данни, свързани с

лингвистиката. В приложения образец на индоевропейското езиково дърво (от началото на 60-те години - приложение 1) тракийският език е поставен на едно, така да се каже, доста неопределено място - между албанския, фригийския и арменския. В своето изследване върху тракийския език в средата на седемдесетте години обаче Иван Дуриданов, след като анализира значително количество думи от тракийското езиково наследство, достига до извода, че езикът на древните траки в третото хилядолетие пр. н. е. е образувал по-тясна общност с балтийските, респективно балто-славянски езици⁵. Този извод, както и други подобни, сякаш не успяха да предизвикат необходимото впечатление в научните среди, може би защото наблягаха повече на връзката с балтийските, а не със славянските езици. Така или иначе за пореден път официалната наука не оцени достатъчно значението на подобен факт. За сметка на това обаче очевидната връзка между тракийския език с балто-славянския клон от индоевропейското езиково семейство предизвиква силен интерес сред недотам запознатите с проблемите ентузиастични и стана причина за появата на теории от рода на тази, че траките били българи⁶. Ето и основните доказателства. Сред анализиранията повече от двеста тракийски думи от изследователи като Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов и др., около осемдесет, т.е. повече от една трета, показват впечатляващо сходство с днешния български език. Ето и една част от тези примери:

Още по-впечатляващи са някои наблюдения върху тракийските местни, лични и родови имена. Първото, с което е добре да започнем, е древното тракийско название на Стара планина, понеже това е едно от нещата, които влизат в пряка връзка и с разглежданата по-горе памиро-ферганска теория. В продължение вероятно на хилядолетия днешната Стара планина е била наричана от местното тракийско население Хемус (основа "Ем") или Аймон (Аџов, основа "Им"), за което имаме запазени десетки сведения от античните автори, а също и от по-късни времена. Интересно е, че това название е било запазено дори към края на XIX в. в някои български говори под формата "Им"*: То е записано и по този начин съхранено за поколенията от Найдено Геров в неговия тълковен речник на българския език⁷.

Личното местоимение за първо лице, единствено число, с което всъщност започнахме въвеждането на разглежданата тема, крие още една изненада. Вл. Георгиев тълкува формата ас (аџ) от надписа върху пръстена от село Езерово именно като аналогична на днешната книжовна форма на личното местоимение "аз"⁸. Следователно това местоимение освен в днешния български, старобългарския и цитираните по-горе представители от групата на иранските езици, се е срещало вероятно и в това, което обобщено наричаме тракийски(Аџов, основа "Им"), за което имаме запазени десетки сведения от античните автори, а също и от по-късни

времена. Интересно е, че това название е било запазено дори към края на XIX в. в някои български говори под формата “Им”*. То е записано и по този начин съхранено за поколенията от Найден Геров в неговия тълковен речник на българския език⁷. Личното местоимение за първо лице, единствено число, с което всъщност започнахме въведението на разглежданата тема, крие още една изненада. Вл. Георгиев тълкува формата ас (ας) от надписа върху пръстена от село Езерово именно като аналогична на днешната книжовна форма на личното местоимение “аз”⁸. Следователно това местоимение освен в днешния български, старобългарски и цитираните по-горе представители от групата на иранските езици, се е срещало вероятно и в това, което обобщено наричаме тракийски език.

Преди да продължим с анализа на езиковия материал, се налага да направим едно разграничение, което отново убягва на изследователите, а е необходимо за правилното разбиране на съществуващите данни. Една част от посочените по-горе примери несъмнено се покрива с това, което днес бихме могли да наречем общославянско езиково наследство. Друга част от тях надскача рамките на чисто славянската специфика и се среща сред представителите на почти цялото индоевропейско семейство. Това са думи като “ден” - трак. [ден], “дом” - трак. [дама], “майка” - трак. [ма; ме], “брат” - трак. [брате(р)], “бебе”, “рожба” - трак. [пайбе], “дева” - трак. [деа, дева] и др⁹. Освен тези, срещаме и други примери, които показват езикови и граматични сходства на тракийския език с представителите на почти всички групи от индоевропейското семейство¹⁰.

Отново изненадващо за някои, сред числото на достигналите до нас тракийски думи, лични имена и названия се срещат и такива, чиито най-близки успоредици са сред първобългарските. До приемане на християнството, жреците в България носели името “колобри”. Титлата “колобър” се среща и в съчетание с други титли в прабългарските каменни надписи. Участието на колобрите във военните походи било традиционно, а най-вероятно представлявало и една необходимост. Тракийското колабрис (*κολαβρισμός*) - военен танц с мечове - както по звучене на думата, така и по съдържание на изпълняваните функции и ритуали стои изключително близко до прабългарското понятие¹¹. Този факт отдавна е забелязан от българските учени, но досега не е намерил своето сполучливо обяснение.

Името на една емблематична фигура от времето на първото българско царство също може да ни помогне в търсенето на подобни паралели. Става въпрос за ичиргубоила Мостич (X в.) от времето на цар Симеон (893-927), чийто надгробен надпис върху каменна плоча се смята за най-стария цялостно запазен надпис на старобългарски език. Името Мостич на пръв поглед навеждаше изследователите към обяснение чрез славянска

етимология, макар че подобно име не е засвидетелствано сред славянските народи. От друга страна, името на тракийския цар Мост(ис) (Mostis) управлявал в Бизанте в края на III - нач. на II в.пр.н.е., стои може би най-близко като звучене до името на средновековния български държавник¹².

Една от малкото достигнали до нас тракийски глоси представлява и понятието “зибютид(ес)” (zibythides), с което били означавани “благородните тракийки и траки”. Тази форма, преди да бъде грецизирана чрез суфикса - id-(es), ще да е била само zibut-, която се тълкува във връзка с литовското - žibùte - огън, светлина, а самото значение на тракийската дума се определя като “светлейши”¹³. Това понятие кореспондира със засвидетелстваната от каменни надписи титла на българския върховен владетел *ΚΑΝΑ ΣΥΒΥΓΓΙ* (с варианти *ΣΥΒΥΓΓΗ*, *ΣΙΒΗΓΓΗ* и др.)

*Едно от главните доказателства за локализиране родината на древните българите според П. Добрев беше въпросната планина Имеон от сведението на Михаил Сирийски, която той свързва с планинските вериги Памир и Хундокуш от земите на Средна Азия. Тракийското название на Стара планина обаче поставя контекста на цялото това сведение в съвсем различна светлина и дава възможност за нови превратни тълкувания. Откъде всъщност са тръгнали древните българи и каква е посоката на тяхното разселване - от изток на запад или от запад на изток? Какъвто и да е отговорът на този въпрос, случаят показва, че използването само на едно-единствено историческо свидетелство и неговото преекспониране (цитатът от хрониката на Михаил Сирийски в работите на П. Добрев) е крайно недостатъчно за оформянето на каквито и да е представи и заключения.

Особено силна част от доказателствата на т.нар. тук трако-илирийска теория са свързани с имената на някои от най-почитаните тракийските божества, като трако-фригийския бог Сабазий, персонификацията на гръцкия Дионис - тракийския Бакх, тракийската богиня на Земята - Семеле, легендарния тракийски Херос и някои други.

Античните сведения за произхода на тракийското божество Сабази (*Σαβαζιος* според Orph., Aristoph. и др.) или Сабади (*Σαβαδιος* според Artem. и др.) са противоречиви, но античните автори го отъждествяват най-често с Дионис-Бакх. Името добре се обяснява от индоевропейското *Suobhodhio-s*, идентично със старобългарската дума “**свободъ**” - свободен. Това тълкуване се подкрепя и от факта, че един от гръцките епитети на Дионис-Бакх е Eleuteros, което идва от гръцки и ще рече “Свободен”¹⁴. От друга страна тракийското название Бакх на гръцкия бог Дионис се тълкува не по какъвто и да е друг начин, а собствено като аналог на старобълг. **Богъ** и днешното общославянско - Бог.

Друго многократно засвидетелствано трако-фригийско божество е Семеле - богинята майка на Дионис-Бакх. Името се свързва с фриг. *Zemelo*

“майка-земя”, съответства и на староб. **Земліа**, лит. -земе, латв. *Zeme* и пр¹⁵.

Тракийският Херос (Heros) е едно от основните, но анонимни божества на траките. Изображенията му са познати от оброчните плочки, откривани в неговите светилища. Подобно на по-горните примери сближаването на думата “херо(с)” (засвидетелствана през римската епоха) със старобълг. **херо(й)**, съответно **геро(й)**, лат. *heros*, гр. *heros*, англ. *hero* и други, е напълно вероятна.

Интерес представлява и един от епитетите на полулегендарната личност, цар и жрец на гетите - Залмокс(ис). Култът и ритуалните практики, свързани с обезсмъртяването, които Залмокс проповядва в тракийските земи и в частност в тези на гетите, са станали предмет на многобройни изследвания и тълкувания. В случая нас ни интересува повече съобщението на Херодот (IV, 94, 1), че “някои от тях (от гетите) наричат него същия Гебелеиз(ис)”. Това название в досегашните изследвания предизвикваше най-вече “трудности при интерпретацията”¹⁶. Всичко обаче става напълно обяснимо, ако се съобразим с разгледаните по-горе названия на тракийските божества и така няма да е трудно в названието “Гебелеиз” да открием старобългарската и общославянска дума “**гибель**”, “гибел” и производните от нея.

Посочените по-горе божества, макар едни от най-почитаните, далеч не изчерпват тракийския пантеон. Тук нямаме за цел да се спираме върху особеностите на техните функции, характеристиките и значението, което е влагало в тях местното население. В имената на тези божества обаче е скрита изключително ценна информация по отношение на езиковедството, а и по отношение на някои други важни за нас въпроси. Чрез лингвистичния анализ на тези имена откриваме, че първостепенни по важност и значение думи във всеки един език като Земя, Свобода, Бог, Герой и др. съвпадат до голяма степен в езика на древните траки с тези в славянските езици. на Балканите прабългарите представлявали един подвижен, конен народ, което не предизвикваше съмнение и се подкрепяше от редица доказателства. Не беше правилно обаче прибързаното причисляване на прабългарите към останалите номадски народи, които се появяват по това време на европейската сцена - хуни, авари, хазари и т.н., като се пропускаше да се отбележи, че и някои древни земеделски народи, като персийския например, също разполагат по това време с многобройна и при това добре организирана и снаряжена конна войска. Появата на различни конни народи през ранното Средновековие, в частност на територията на Балканския полуостров, се разглеждаше като ново, едва ли не непознато явление за тези земи и за гражданите на Византийската империя, чиято войска се състояла предимно от пехотинци. Дори се подчертаваше, че сблъсъците на Византия с тези нови конни народи принудила византийците да променят някои от военните си традиции в съответствие с

новите условия и новите неприятели и да въведат в своята войска подобни кавалерийски формирования¹⁷.

Сякаш много назад във времето оставаха траките, наречени “коневъдни” още от Омир, а цяла Тракия възпята като “земя на коневъди”? Много далеч във времето оставаше изглежда и тракийския цар Рез (Резос), предизвикал с появата си и бойните си коне възхищение сред всички участници в Троянската епопея¹⁸. Това, че конете не са били достатъчно добре оценени от византийците, преки наследници на римската държавна и военна организация, не можеше да означава, че това се отнася и до останалите жители на югоизточните европейски територии. Така стигаме и до още една съществена прилика между тракийските народи и прабългарското племе - отглеждането и любовта им към конете и тяхното трайно използване във войската.

Тук се налага да преразгледаме отново и големия въпрос за произхода на Мадарския конник и неговата връзка с образа на т.нар. тракийски Херос. Култът към тракийския Херос е бил широко разпространен в днешните български земи. Днес разполагаме със стотици негови изображения върху оброчни плочи, метални апликации, съдове от ценни метали и т.н. (прил. 4)

Същите наблюдения се потвърждават, ако разгледаме и названията на някои от тракийските племена. Наистина повечето от тези названия носят една, да я наречем, тракийска специфика, но друга, макар и по-малка част, намират почти пряка аналогия с някои славянски думи и понятия. Върху това ще се спрем по-късно.

Както обикновено подчертаваха българските учени, при пристигането си

Принадлежността на Мадарския конник към времето на Първото българско царство е отдавна доказана. Сходството на неговата иконография с тракийските образци също е дискутирано отдавна и въпросът се смята за решен. Тук само ще отбележим, че независимо от това, кой е конкретният създател на този символ на българската държавност, какво е било влаганото в него значение, както и какви точно са били образците и моделите, използвани от майсторите при неговата направа, цялостната оценка на този уникален за територията на Европа паметник изисква една принципно нова позиция. Позиция, която да разглежда въпроса като пример за приемственост, а не като нещо друго.

Освен посочените по-горе примери, евентуална връзка между траки и прабългари се търси и в посока на някои общи черти в техния бит и обичаи - характерната прическа на бръсната глава с плитка; ритуално пиене от чаша, направена от череп на противник; развъждането на коне и кучета, а също и тяхното принасяне в жертва при погребения; някои сходни бойни похвати и др.¹⁹. Въз основа на всички тези данни привържениците на

т.нар. тук трако-илирийска теория предполагат местния произход на древните българи.

Тезата за местния, балкански произход на българите, се среща още от времето на някои наши възрожденски историци като йеромонах Спиридон Габровски в “История во кратце о болгарском народе славенском” написана в 1792 г.²⁰, поп Йовчо от Трявна в неговите “Летопис и родословие” на славянските князе и др. Сведенията, които привеждат тези български летописци, са непопулярни сред българските историци поради различни причини, а също и заради намесата в теми, които засягат някои от изконните традиционни представи на българския народ. Най-общо казано, тези възрожденски писатели, а също някои други по-късни автори, разглеждат българите като племе, възникнало на Балканите около осем века преди началото на н.е. и принудително изселило се (или изселено) от тези земи по времето на римското владичество и по-точно по времето на император Траян (98-117). Впоследствие то се завърнало отново тук в края на V в.²¹

В историческите компилации на тези автори съществуват и някои факти, свързани с настоящата тема, които могат да бъдат определени като “келтско-ирландска следа” в древната история на балканските земи*. Тези свидетелства обаче, разпръснати във времето и в повече от хиляда години история, засега не могат да бъдат приемани като достатъчно конкретни доказателства, а представляват още един пример за твърде широкото разпространение на някои имена, свързани с древните българи. Каква точно е причината за това твърде обширно разпространение, ще разберем по-нататък.

Ако трябва да обобщим накратко изложеното дотук, то следва, че от една страна, имаме връзка между траките и славяните, а от друга, между траките и прабългарите. Успоредиците, които съществуват при голяма част от разгледаната лексика са несъмнени. Същевременно неправдоподобно е търсенето и използването на името “българи” за вековете преди новата ера и дори още по-назад във времето. Какво още в тази теория може да се приеме за правдоподобно и какво не, е въпрос, на който ще отговорим по-нататък, след като разгледаме накратко и останалите две теории за произхода на древните българи.

*Такава следа представляват сведенията за народа Болг (Fir Bolg), който във вековете преди новата ера се заселва на територията на днешна Ирландия и на някои от британските острови. Сведения за този народ са запазени в Book of Leinster от 1150 г. Традиционно Fir Bolg се възприемат като част от келтската раса, преселници от Балканите, където живели в подчинение на гърците. Сред запазените имена на техните владетели, както и сред тези от ранната история на Ирландия, наистина откриваме няколко, които биха могли да се свържат по някакъв начин с древните българи, но като количество тези имена са крайно недостатъчни. Все пак

заслужава да споменем, че сред петнайсетте имена на владетелите на Fir Bolg, прави впечатление името на Umor, което съвпада с името на българския владетел Умор (766), управлявал според Именника на българските ханове само четиридесет дена. В ирландската история откриваме още и владетел на име Ugain Mor, погребан в 570 пр.н.е. в Sruachan, което име съвпада с това на древнобългарския владетелски род Угаин, също засвидетелстван в Именника. В други два различни случая откриваме и името Murtagh, подобно на името на наследника на Крум - кан Омуртаг (Муртаг). В названието на няколко ирландски селища срещаме и името Борис, а в едно от тях и титлата “кане” - Borrisokane, Borris, Borris-Idrone и др.)

Хунорската теория

Третата разгледана тук теория отново ни връща на изток към земите на Средна Азия, Северен Китай, Таримската котловина и чак до Корея и Японските острови. Тази теория, въпреки че на моменти се доближава до хипотезата за тюркския произход на прабългарите, по естеството на своите изводи и наблюдения стои понякога доста встрани от нея. Тя обаче заслужава нашето внимание точно поради наличието на тези специфични наблюдения и коментари, които липсват при другите автори. В основата на тази теория стои капиталния труд на Димитър Съсьлов - “Пътят на България” - един труд, издържан в научен стил, но останал пренебрегнат от академичната общност именно поради съществените различия с т.нар. тюркска теория, а вероятно и поради някои политически съображения.

Д. Съсьлов сближава прабългарите със средно- и североизточноазиатските племена, някои от които в началото на новата ера достигат и европейската територия и стават известни в европейската история под названието “хуни”. Но за да подчертае известната разлика, която съществува между тези по-късни нашественици с по-ранните техни азиатски предшественици, авторът използва названието “хунори”, което тук запазваме и ние.

Като прародина на тези племена, както и на по-голямата част от азиатските племена и народи, Д. Съсьлов посочва Таримската котловина. Днес тя представлява по-скоро една пустиня, но през третото-второто хилядолетие пр.Хр. е била истинска райска градина - плодородна и обилно напоявана от пълноводни реки¹. Хунорите отглеждали много и разнообразен добитък и поради това често се движели от едно място на друго. За разлика от техните южни съседи -китайците, те нямали същински градове, но обитавали пространни землища, целите заобиколени с дълбоки окопи и висок насип, разположени обикновено във вътрешността на владенията им близо до голяма река или езеро. Тези землища хунорите наричали онгъл или онгл (прил.5). Един от тях, на брега

на река Онгин, северно от пустинята Гоби, бил много добре известен на китайците под името Лион(г).

Начело на хунорския народ и на всички хунорски родове стоял родът на държавния глава, който носил названието кхан-ю (шан-ю) - великия кхан, название, познато по-късно у древните българи като кхан ювиги. Хунорите вярвали в единствения безименен бог, “този, който е на небето”, Небесния - Тенгри, като не се стараели да му придават никакъв конкретен образ. Те принасяли в жертва на своя бог най-скъпото, което имали - коне и кучета. Войската на хунорите се състояла само от конници - яздещи стрелци. Войската била разделена най-общо на три отряда - ляв, средищен и десен. Най-големият, сиреч средният отряд, бил предвождан лично от кхан-ю. Другите два отряда били водени обикновено от неговите синове или ако те били невръстни, от братята му².

В първия месец на годината великият кхан-ю и първенците се събирали, за да обсъдят по-важните държавни работи. В петия месец имало голям събор в главния онгъл (Лионг - окопа), по време на който били пренасяни големи жертви, а в деветия месец през есента, имало също така голям събор с жертвоприношения и преглед на войските, който ставал обикновено в някой от предните, погранични онгъли.

Д. Съслов многократно набляга на отношенията между хунорите и съседните на тях китайци, проследява взаимните влияния между тези два доста различни народа по отношение на календара, на държавническата традиция, културата и духовните представи. Наред с другите факти, той открива влияние и между старобългарските писмени знаци и някои от ключовите китайски йероглифи, като например някои прилики в простонародния начин на изписване на числата от 1 до 10, с тези на китайските числени знаци. Графична прилика съществува и между изписването на някои букви от българската азбука с ключови китайски знаци като буквата Ж - китайски ключов знак 119, З - ключов знак 54, Л - знак номер 6, Ш - ключов знак “шан” номер 46, Щ - ключов знак 45, - ключов знак 90, Я - китайски знак 92, произношение [я] и т.н.³ Д. Съслов отива още по на изток и проследява някои взаимодействия между населението, обитаващо японските острови, и тогавашните хунори, съответно и прабългари, като част от последните.

Особено ценна за нас е информацията, включена в изследването “Духовния ръст на българите”, която съдържа малко известни факти от областта на астрономията, обичаите и вярванията на хунорите, както и тяхното държавно, военно и народностно устройство. Малко преди раждането на Христа, когато започнало и разпадането на хунорската империя, древните българи, едно от най-силните хунорски племена по онова време, се отправили завинаги на запад, като отнесли със себе си и част от това огромно, натрупано през вековете духовно богатство и принципи на държавно и родово устройство. Някои от тези вярвания и

обичаи се запазили дори и след приемането на християнството, скрити зад имената на християнски светци и църковни празници⁴.

Като истински философ на историята Д. Съсьлов ни оставя и някои свои ценни наблюдения и разсъждения, които носят универсален характер и дори извадени от контекста на разглежданата тема, звучат съвременно. Добре е ние като представители на едно все по-глобализиращо се общество да помним неговите думи, свързани с расата и природата, които ще си позволя да цитирам: “Станало е вече обичайно да се твърди, че чисти раси няма и да се внушава разбирането, че поради това всъщност породата не е от особено значение. Едва ли има някое по-опасно заблуждение от това разбиране. Наистина чисти, без всякакви чужди примеси раси няма, но отделни, рязко разграничаващи се породи, макар и не съвсем чисти, има и навярно ще има винаги докато съществува човечеството. При това различията между расите не са само външни. Напротив! Те най-малко са външни. Различията се състоят главно в духовните особености и качества, а те са такива, че рязко отделят и изхвърлят с течение на времето чуждите примеси.”⁵

Твърде интересна е и позицията, която авторът заема по отношение на етническия произход на древните българи и връзката им с тюркските народи. Той подчертава факта, че тюрките се появили едва в средата на VI в. на европейската сцена или повече от век след първото сигурно засвидетелстване на древните българи по тези земи. Старите тюрки той разглежда като една издънка, една твърде късна издънка на някогашните хунори. Старите тюрки са потомци на един род, изостанал в подбора си, на един от онези родове, които в решителните борби са се оказали слаби и немощни да ги продължат, и поради това изостанали от своите по-силни не телесно, а главно по дух другари.

Д. Съсьлов посочва и засвидетелстваното по археологически път население от индоевропейски произход в Тарим, прародината на хунорите. Изселниците, които през различни периоди от време напускали тази котловина, водели със себе си твърде малко жени, което ги принуждавало да грабят жени от племената, сред които странствали. Така постепенно това по всяка вероятност индоевропейско население придобило езика на съседните племена и народи, представители предимно на голямата алтайската езикова група. Подобен феномен се наблюдава и на Балканите, където новодошлите българи, потомци на древните хунори, се смесват със славянското население и придобиват почти напълно езика на своите славянски майки⁶.

Хипотезата, свързана с Таримската котловина и хунорите, едва ли е вярна, но предположението, че древните българи, въпреки обстоятелствата, които ги свързвали с тюркските народи, имат нещо общо

с индоевропейската природа, е нещо твърде забележително предвид на времето, в което е работил авторът.

Тюркската теория

Появата на прабългарите в Европа се свързва традиционно с нахлуването на хунските племена след 372 г. Те оказали натиск от изток над аланите, а малко по-късно и над готите, с което започнало преселването на последните в западна и югозападна посока.

Етническият състав на самите хуни остава недостатъчно добре изяснен, но така или иначе прабългарите са разглеждани от повечето автори като едно тюркско, следователно далеч не индоевропейско племе, което се появило на европейската сцена заедно с хуните¹. Според специфичния начин на живот, номадството и централизираната военна система, мнозинството от ранносредновековните тюркски народи се оформят като едни сравнително неголеми родово-племенни групи, а защо не и в известна степен аристократични формирования, които налагат своята власт над покореното население (прил.6). Те съсредоточавали усилията си най-вече в запазване на тази власт, което постигали благодарение на силната си военна организация и централизирано управление. Такава по своя характер е властта на първия (551-631) и втория тюркски хаганат (681-744), властта на аварите над предимно славянското население в Средна Европа (567-805), на хазарите в района на Източното и Северното Черноморие и т.н. (Най-сетне такава по своята същност е и властта на късносредновековните османци - пример, който е най-близък до съвременния читател.)

Следователно прабългарите, които след края на VII в. налагат своята власт над покореното славянско население на територията на Балканите, се вписват достатъчно добре в числото на същите тези народи. Само че нито един от тюркските народи не успява да укрепи властта си на европейска територия и един след друг всички ранносредновековни тюркски племена изчезват от европейската историческа сцена. Единственото трайно обединение, основано от предполагаеми тюрки - т.нар. прабългари - беше българската държава. Вместо да гледат на този факт като на някакво едва ли не щастливо изключение от общото правило, българските медиевисти трябваше да потърсят по-разумно обяснение.

Винаги е била учудваща лекотата, с която нашите историци говореха за сливане между два различни етноса, в случая славяни и прабългари, или за асимилирането на един етнос от друг. Подобно сливане или дори асимилация на едно население от друго е твърде бавен и продължителен исторически процес, дори и при наличието на близки по произход етнически групи, и същевременно е нещо почти невъзможно при наличие на две съвсем различни етнически групи като тюрки и индоевропейци, както е в дадения случай. (Може би имаме един случай, в който тюркско племе вероятно е асимилирано в средноевропейските територии, но то е

асимилирано от едно сродно угро-финско и също така не-индоевропейско племе. Вероятно така стои въпросът за аварите и маджарите в ранната история на Унгария).

Още в началото споменахме за добре изразената материална култура, която различава древните българи от типичните номадски народи. За два века и половина владичество на аварите в маджарско не е останал нито един каменен паметник². През същото това време българите (вероятно не без помощта и на местното население) строят градове от дялан камък, изсичат надписи върху каменни колони, увековечават началото на новата държавност с един монументален скален релеф и т.н. Всъщност това, което отличава най-вече тюркските народи, е че те не се стремят към каквото и да е приобщаване със или към завладени от тях племена и чужди народи, а се стремят единствено към запазване на своята власт над подчиненото население.

Разбира се, причините, поради които прабългарите бяха причислявани към тюркската общност, не се изчерпваха само с някои външни прилики в общественото устройство, а се основаваха и на редица исторически свидетелства, известен брой археологически доказателства и някои други данни.

Доколко езикът, на който са говорили древните българи, е бил “тюркски”, вече имахме възможност да получим някаква представа, но преди да разгледаме отново този въпрос, да се върнем към сведенията на античните автори. Най-общо казано, старите писмени свидетелства могат да се разделят на два вида. В едните името на българите се споменава пряко под формата **vulgares (bulgares)** в латинските извори и съответно Βουλγαροι в гръцките (ранновизантийски) извори. Втората група съставляват извори, най-вече византийски, в които името на българите не се среща директно, а под названия като хуни, скити, оногундурите-българи и други подобни*. За науката е известна традиционната склонност на византийските хронисти към обобщаване на имената на всички варварски, т.е. негръцки народи, които влизат в досег с византийската империя. Често използван похват от същите тези хронисти е и съзнателното архаизиране на имената на различни племена и народи. Оттам и множеството обобщаващи названия - скити, хуни и други, в които не беше посочено директно името “българи”, се тълкуваха като такива, които обозначават именно този народ и събитията, свързани с неговото развитие и история. В подобни случаи обаче трябва да се подхожда особено предпазливо, освен когато времето разминаване наистина говори в полза на едно такова съзнателно архаизиране. Като по-коректни в това отношение трябва да отбележим изворите, оставени от западноевропейските хронисти, в които името на българите се посочва директно, като по този начин не остава място за излишни догадки и предположения.

Освен това за разглеждания период от края на IV до края на VII в., тясно преплетени с българската история поради едни или други причини бяха и имената на множество раннотюркски племена, като утигури, кутригури, оногундури (хунугури), алциагири, савири и други подобни. Примесването и поставянето на знак за равенство между тези племена и древните българи е едно от най-големите заблуждения за периода на ранната българска история.

След края на IV век под политическата власт на хуните попадат множество народи, обитавали земи в Европа, някои от най-древни времена - ирански, германски, славянски и други народности. За етническия състав на хуните Приск смята, че те са “сбирщина от различни народи”³. Тяхното име се налага като общо за всички поданици на империята без оглед на действителния етнически произход. Така че, ако изобщо може да бъде прието по някакъв начин приравняването на българите към хуните, то по никакъв начин не доказва етническата принадлежност на българите към хуните, а още по-малко към тюрките. Всъщност това трябва добре да се подчертае: името “тюрки” във византийските извори се използва за означаване на същинските тюрки или като пояснение за хазари и унгарци, но никога за българите⁴.

Най-ранното засвидетелстване на българите на територията на Средна Европа със същинското им име “vulgares”, дори и ако пренебрегнем оспорвания от някои изследователи “Анонимен римски хронограф” (354), се отнася към събития, протекли в началото на V в. Павел Дякон (VIII в.) разказва за два сблъсъка между лангобарди и българи някъде около северните склонове на Карпатите, първото от които е датирано около 420 г.⁵ Както справедливо отбелязва Д. Съсьлов, това е време с около век и половина по-рано от времето, когато тук пристигнали същинските тюрки. Изобщо смесването на понятията хуни и тюрки, от една страна, и българи, от друга, доведе до редица трудно поправими последици в българската научна литература.

Едно от нещата, които според изследователите доказваха връзката тюрки-българи беше титлата на българския владетел. Тази титла предизвика редица спорове както с произхода си, така и с начина, по който трябва да бъде изписвана - “хан” или “кан” (кана), а защо да не прибавим и варианта “кхан”. В каменните надписи от времето на Омуртаг (814-831) и Маламир (831-836), тя е засвидетелствана под формата *KANA ΣΥΒΙΓΓΙ* (с няколко варианта при изписването на втората част от титлата)⁶. Традиционно тази титла по своя произход се смяташе за равна на тюркската “хан” (khan, qan), а също и на титула “хаган” или “каган” (khagan), използван за обозначаване на ръководителите на големите племенни съюзи. Голяма част от западните общества обаче също означават върховния си владетел по сходен начин. Звуковата основа к-н или к-н-г и

к-н-з (при германските и славянските народи) се среща както в готското *kuniggs*, така и в старонемското *kuning*, в славянското князь, титлата “каннас” у кимри и корнуелци и т.н.⁷ Така че в случая отново не става ясно, защо първобългарското “кан” (канасубиги) трябва да се свърже по някакъв начин с тюркското понятие “каган” (хаган), а не с неговите европейски аналози, които понякога стоят дори и по-близо в звуково отношение.

Подобен пример намираме и в името на прословутото прабългарско върховно божество - Тангра (*Тауура*). Изследователите веднага прозряха сходството му с върховното тюркско божество Тенгри хан и с това въпросът беше приключен по възможно най-естествения начин. Това, което рядко се споменава обаче, е че името на въпросния бог Тангра (*Тауура*) се среща само веднъж в древнобългарските каменни надписи от времето на кан Омуртаг (814-831) и при това четенето на самото име не е напълно сигурно⁸. По-важното е обаче, че името на това върховно божество се среща на цялата територия между Китай и най-западните предели на Европа. В Китай това име се среща под формата Тиен - буквално “небе”. При келтските народи то звучи като Thunder (гръм), при германските народи като Donner (гръм) и т.н. (Някои автори правят асоциация дори с названието на полинезийския бог на морето Тангароа и със старото шумерско божество Дингир). Отново българските изследователи побързаха да свържат прабългарския върховен бог с тюркския пантеон, след което напразно правеха догадки в опитите си да изяснят подробностите около прабългарската религия - свещенослужителите, храмовете, функциите на този бог, религиозните практики и т.н.

Наистина, трябва да подчертаем, че древнобългарските инвентарни надписи бяха разчетени с помощта на тюркските езици. В тях обаче става дума преди всичко за предмети, свързани с въоръжението - ризници, шлемове и т.н., при което е напълно възможно заимстването на тези термини от тюрките. Както вече подчертахме, тюркските народи били добре организирани във военно отношение, както притежавали и съответното необходимо предпазно и нападателно въоръжение, а също и подходящо конско снаряжение. Тези от българите, обитаващи северно-черноморските територии в края на VI - нач. VII в, без съмнение са били повлияни от тюркската военно-политическа система. През 631 г. кан Кубрат отхвърлил властта на Аварския каганат като обединил около себе си българите от района на Северното Причерноморие. Така че разделянето на войската на централен отряд, съпроводен от ляво и дясно крило, различни елементи от въоръжението, както и една част от българската военна титулатура вероятно са заимствани от тюрките⁹.

След смъртта на кан Кубрат и разпадането на Велика България, българите, по думите на византийските хронисти, се разделили на пет основни групи. Една част от тях по думите на патриарх Никифор (IX в.) преминала под предводителството на Котраг р. Танаис (р. Дон) и се заселила срещу земите, в които останал на власт най-големият син на кана - Баян¹⁰. Тези котрагови българи станали най-вероятно основата на формиралата се окончателно в края на IX- нач. на X в. т.нар. Волжка (Волжска) България. Когато липсваше информация или трябваше да бъде допълнена вече съществуващата такава по въпросите, свързани с древните българи, нашите историци, археолози и езиковеди се обръщаха най-често към земите, обитавани от волжките българи. Само че историята на Волжка България, археологическата култура, оставена от нейното население, както и етническите групи, от които то било съставено, сами по себе си доста обширни теми, понякога силно се различават от тези, свързани с историята, археологическата култура и етническия състав на населението от земите на Дунавска България.

През 60-те години на XX в. В. Хенинг и А. Халиков свързват Болшетарханския (Голямотарханския) некропол, както и други археологически паметници от територията на Средна Волга със заселилото се тук след разпадането на Велика България древнобългарско население. При анализа на антропологическия материал от този некропол, М. Акимов посочва, че той показва определено сходство с ранните погребения от Кайбелския и Зливкинский некрополи, т.е. още два паметника, свързвани от археолозите с древнобългарското население¹¹. Значително сходство се наблюдава при черепите, които са открити в т.нар. дълбоки гробове с "отстъп". Тези три некропола обаче показват значителни отлики от черепите, открити в некропола при Нови Пазар на територията на България. Този некропол е проучен още в края на 40-те години на XX в. и се разглежда от повечето изследователи като еталонен паметник, свързан с прабългарското население от периода на VIII в. Изказано е предположение, че различията в антропологическия материал тук с този от Средна Волга се дължи на силното влияние на славяните, на което било подложено долнодунавското население¹². От друга страна, населението от Болшетарханския некропол в антропологическо отношение показва редица сходства както с усуните, така и със сарматите, т.е. и в двата случая европейно население от иранската група. Наблюдават се и слаби монголоидни примеси, в резултат вероятно на хунско влияние.

Някои изследователи свързват с прабългарите и паметниците от т.нар. Новинковски тип, разположени по долното течение на р. Самара¹³. Големият брой на откритите тук трипери стрели, много рядко срещани на територията на България, присъствието на различни видове нападателно и отбранително въоръжение в гробовете, което контрастира с почти пълното

му отсъствие в погребенията, свързани с прабългарско население по Долен Дунав и Северното Черноморие, както и преобладаването на подмогилните некрополи, говори най-вероятно за преобладаването в тази територия на тюркски етнически компонент.

Допълнително объркване по въпросите, касаещи етническия състав на древните българи, заселили Волго-Камиеето, внасят и арабските автори, които наричат поданиците на Волжка България “сакалиби/саклаби”, а Ибн Фадлан назовава владетеля им “цар на сакалибите”¹⁴. П. Добрев видя в названието сакалиби/саклаби едно понятие, което по някакъв начин ни препраща към древните саки, народ от ирански произход. Същите тези две названия обаче “сакалиби” или “саклаби”, арабските автори използват и за обозначаване на славяните¹⁵. Така титлата “цар на сакалибите”, може да се преведе с еднакво основание и като “цар на славяните” и като “цар на българите”. Цветелин Степанов посочи, че понятието “сакалиби” е било използвано от маврите в Испания за обозначаване на редица европейски народи¹⁶. Какво всъщност би могло да означава всичко това? Един от възможните отговори е, че поради етническата и антропологическата близост, арабските автори не правят съществена разлика между отделните европейски народи и етноси, включително между славяни и прабългари. Този логичен отговор, разбира се, по никакъв начин не съвпаднаше с представите за тюркския произход на прабългарите и затова никой сериозен изследовател не си позволяваше да направи подобно заключение.

Следва обаче отново да повторим, че опитите за изясняване на произхода на древните българи в контекста на изследванията, свързани с Волжка България, е задача не по-лека от изследванията, свързани с територията на Балканите. Във Волго-Камиеето прабългарите несъмнено попадат в обкръжението на народи от тюркски и угрофински произход. Съответно на Балканския полуостров те попадат сред славянски и местни тракийски племена. Така че и в двата случая разграничаването им от племената, с които те влизат в досег, е достатъчно трудно.

Не бива обаче да забравяме и една друга особеност. Велика България по думите на В.Ф. Хенинг битувала на историческата сцена съвсем не дълго, но нейното съществуване оказало огромно въздействие върху етническото самосъзнание на населението, което влизало в нейните граници. Мнозинството от него и след разпадането на Велика България продължило да назовава себе си българи¹⁷. Не е изключено т.нар. прабългарски племена (в случая котрагите), които се отправят на север и североизток към Средна Волга, етнически изобщо да нямат или да имат малко общо с древните българи. Възможно е тези племена битувайки в границите на Велика България, просто да са приели по думите на В. Хенинг названието “българи”, което продължили да употребяват и след нейното разпадане. Подобно предположение отново ни подсказва за

трудностите в опита да разграничим българските племена по Волго-Камиеето. С много по-голяма надеждност може да търсим техните прояви на територията на Балканите, Средна Европа и Северното Черноморие.

Напоследък отново беше подновена темата за това, кои от прабългарските военни титли могат да бъдат определени като тюркски и кои - не. Според Цв. Степанов частични или пълни съвпадения се наблюдават при титлите таркан (тюркски - *tarhan*), боила - съответно *bojla*, багатур - *batur*, *bagatur*, и евентуално ичиргу боила, канартикин и чигот¹⁸. Ст. Станилов прибави към тях още няколко производни названия¹⁹. Така или иначе без аналог сред тюркските титли останаха названията жупан (зопан), копан, мир, миник, книн, крон, комит, маготит. Проследяването на произхода на всяко от тези названия е твърде любопитна, но също и нелека задача.

Теофан Изповедник (IX в.) определя един от висшите сановници на българския монарх миникът (*μινικός, ημνικός*) като “пръв от конярите”²⁰. Може да се предположи, че думата миник означава “началник на конюшните”. По-важно за нас в случая е обстоятелството, че *μιν* (мин) или *ημν* (имн) вероятно може да бъде свързано с названието “имен” (име^H) от “Именник на българските ханове”. Върху значението на тази дума са изказани много мнения и то от най-различно естество. Едно от тях е на видния тюрколог О. Прицак, според който въпросната дума отговаря на *imlig*, т.е. “кон”²¹. Но дори да вземем предвид само сведението на Теофан, следва, че названието, с което древните българи наричали коня, е звучало вероятно като “имен”, “имн” или “мин”. Това название категорично се разграничава от тези, които се срещат сред тюркските народи - *at* [ат], *beugir* [бейгир] - кон, *augir* [айгър] - жребец и др. Положението, при което такава ключова дума не съвпада в езиците на едни (предполагаемо) номадски народи - тюрки и прабългари, е доказателство, достатъчно само по себе си.

От друга страна, това предполагаемо прабългарско название не се среща дори и в района на Памир и Хиндокуш, което да подчертае евентуален ирански произход на древните българи. Самият П. Добрев отбеляза, че названието “имен” (имен-шегор) не се открива на памирска почва, което според него показва, че “при формирането на прабългарските коневъдни традиции е играл роля и някакъв непамирски елемент”²².

Така виждаме, че въпросното название на коня не подкрепя нито тюркската, нито памиро-ферганската теория за произхода на древните българи. То се доближава по-скоро до индоевропейското **mend(i)* - кон, както и до румънското *mînz* [мънз] - жребец, за което се предполага, че е от дакийски произход²³.

В поредицата доказателства за средно или централноазиатския произход на прабългарите се подреждаше и обстоятелството, че прабългарите били многоженци, т.е. имали повече от една съпруга²⁴. Този факт, който влиза в подсъзнателно противоречие с християнските представи на днешните българи, навеждаше незапознатия читател към асоциация с някакви далечни, азиатски традиции. В този смисъл е и казаното от Ст. Станилов, който отбелязва, че пред стените на Константинопол хан Крум, след извършване на обреди, бил приветстван не само от войската, но и от наложниците си (военни съпруги), което очертава един модел на владетелското семейство от “средноазиатски тип”²⁵.

Според едно твърде известно сведение на Херодот обаче, при някои тракийски племена също имало обичай при смъртта на знатен тракиец, любимата от жените му да бъде погребвана заедно с покойника²⁶. Многоженството при знатните траки е отдавна признато от науката. Следователно нека отново зададем въпроса: какво в горепосочения случай дава основание да причислим прабългарите към тюркските народи? Отговорът е ясен. Веднъж тръгнала в погрешна посока, българската медиевистика, занимаваща се с проблемите около произхода на прабългарите, допуска същите грешки, които извършват и критикуваните от нея псевдонаучни изследователи.

Все пак Р.Рашев отбелязва като слабост на тюркската теза незначителния словесен запас от древнотюркски произход в съвременния български език. Той наброява 20-30 думи (срещу над 300 такива думи в съвременния унгарски език)²⁷. Така или иначе, изглежда още дълго време в представите на някои автори понятията “прабългари” - “тюрки” ще останат свързани, затова като преход към едно следващо стъпало може да се спрем за начало върху следната формулировка - “Прабългарите не са тюрки”. Прекалено дълго време древните българи облагородяваха с присъствието си тюркски, хунски, угро-фински и други най-различни народи (повечето от неиндоевропейски произход) благодарение на това, че българската историческа наука ги поставяше в една етническа и езикова група.

Останалите разгледани дотук теории също съдържат много неточности и преиначени доказателства, но голямото кълбо от проблеми, свързани с произхода на българския народ, беше заплетено именно с приемане и установяване на тюркската теория. Затова тя е тази, която трябва най-бързо да премине към архивите на българската историческа наука.

* Както отбелязва В. Бешевлиев в ранната епоха VI-VII в., всички писмени извори - както гръцки, така и латински, познават българите като особена етническа група, различна от хуни, авари, готи и славяни.

Според патриарх Никифор, Кубрат бил господар на хуни, българи и котраги. В плен на предразсъдъка, че българи и уногундури са едно и също, дори и В. Бешевлиев не успява да си обясни този факт. Владетелят на η Μεγάλη Βουλγαρία е властвал освен над българи, също и над някои остатъци от хунските племена, а вероятно и над тюркски. От друга страна, за да изразят своето презрение към този “мръсен и новопоявил се народ”, някои византийски автори, особено след създаването на българската държава, започват да приравняват в съчиненията си уногундури (хуногундури) и българи, поради факта, че за известно време те се намират под една власт. По този начин византийските автори прехвърлят всички отрицателни асоциации, които поражда името хуни, върху българите, а от друга страна, до голяма степен заблуждават историците в техните опити да изяснят произхода на българите.

Потвърждение на горепосоченото е изразът у Агатон, съставил актовете на VI вселенски събор в 680-681 г, който нарича българите των Ουνογοούρων Βουλγάρων. Този израз означава, че уногурите са били част от българите. В. Бешевлиев вижда и тук противоречие, понеже Агатий изрично споменава, че уногурите са част от хуните. Всъщност тук противоречие няма понеже действително уногурите са част от хуните, без това да означава, че те са тъждествени с българите. Просто за известен период от време уногундури се намират под българска власт в границите на едно обединение.

Съвременникът на събитията, готският историк Йордан също различава българите от уногурите. За българите той посочва, че обитавали земите над Понтийско море, след което изрично споменава “оттук нататък следват хуните”. В църковната история на Захарий Ритор, се привеждат както българите, така и уногурите като отделни народи. Следователно за съвременниците българи и уногури са били два различни народа. (В. Бешевлиев - “Първобългарите бит и култура” С. 1981 г. , с. 11-20)

Общ преглед на основните теории за произхода на древните българи

Разгледаните дотук хипотези за произхода на древните българи на пръв поглед влизат в сериозно противоречие една с друга. На какво се дължи появата на тези толкова различни становища и възможно ли е да се намери решение, което да е най-близо до историческата истина и същевременно да обяснява появата на всяка една от тези теории?

Заслугата на Петър Добрев е, че доказва по много и различни начини индоевропейския произход на прабългарите. Този индоевропейски произход дори и да не е свързан директно с иранските народи, както предполага П. Добрев, е несъмнен. Тази именно е причината, която кара напоследък все повече автори да приемат и поддържат т.нар. от нас “памиро-ферганската” (или “иранска”) теория.

Към вече отбелязаните недостатъци на тази хипотеза обаче трябва да прибавим и това, че нейните застъпници, съзнателно или не, премълчават или просто пренебрегват част от фактите. Двойният пласт от синоними в днешния български език, върху който наблягат последователите на памирския произход на древните българи, наистина съществува. Такъв пласт от синоними съществува всъщност във всеки един съвременен език, в резултат на дълготрайното му развитие и контакти с другите езици. Това важи и за съвременния български език, където действително се наблюдава едно доста богато синонимно напластяване. В действителност обаче редица думи, отбелязани от някои автори, най-общо казано, като неславянски, всъщност се срещат и в славянското семейство, макар и понякога с по-различна семантика. Другата част от думите са не толкова ирански, както твърдят същите тези автори, а са по-скоро общоиндоевропейски¹.

Така например личното местоимение “аз”, с което поставихме началото на дискусиата, се среща не само сред ираноговорящите народи - осетински, кюрдски, талишки, ишкашимски, язгулямски, древният авестийски и т.н. То се среща и в литовския под формата а-, е-, т.е. език от балто-славянския клон на индоевропейското езиково семейство, към който принадлежи и съвременният български. В старопруския също срещаме es и as като две форми на това лично местоимение². Естествено българският език притежава редица граматични и лексикални особености, които го сближават тясно не само със славянските, но и с голяма част от езиците в цялото индоевропейско семейство*.

*Впрочем и в редица български говори, като шопски, родопски и др., личното местоимение гласи “йа”(йе) или “я”. В македонския говор срещаме и преходната форма “яз”. Всички тези разновидности на местоимението в българския език показват близост както със славянските езици, така и с редица европейски езици като англ. - I [ай], немския -Ich [их, иш], итал. Io [ио], исп. Yo [ио] и др. Защитниците на памиро-ферганската теория погрешно противопоставят и някои думи и изрази, като ги определят съответно като “славянско” или “българско” наследство.

На второ място, не може да бъде отречено обстоятелството, че при днешните българи се наблюдава една ясна и добре диференцирана родова организация, която е по-богата от тази на останалите славянски народи и несъмнено говори за една дълбока и древна традиция. Без да се спираме върху характеристиките на древната родова община, тук отново ще изброим част от роднинските понятия, използвани и до днес от българския народ - кака и бате/батко (липсват като понятия както в повечето индоевропейски езици, като се предават чрез описателните “по-голяма сестра” или “по-голям брат”); чичо и чина/чинка (липсва в славянските езици, освен сърбо-хърватски; арио-алтайска успоредица според Ст. Младенов), стрико и стрика/стрина (общославянска, а също и с балто-

ирландски успоредици), брат, сестра, девер, снаха, леля, шурей, зълва, етърва, вуйчо, вуйна, снаха, свекър, свекърва, тъща, тъст, кръстник, кум (общославянски и общоиндоевропейски понятия), баба, дядо, майка/мама, татко/отец, баща (както общо-индоевропейски понятия така и с арио-алтайски успоредици) и т.н., и т.н. Произходът именно на роднинските названия е доста труден за изясняване, защото при по-задълбоченото им изучаване в повечето случаи рискуваме да попаднем на следи, които доказват не само общото индоевропейско родство, но също и едни “арио-алтайски успоредици”, според понятието, използвано още навремето от Ст. Младенов³.

Несъмнено заслужават внимание някои думи от различни сфери на бита, които изобщо не се срещат в славянските езици. Задълбоченото им изследване обаче определено изисква отделна публикация както поради сложността на проблема, така и поради значимостта на резултатите*.

За да демонстрираме това, тук накратко ще се спрем на думата “кокиче” (руски - “подснежник”, сърбохърв. - “висибабa” и т.н. В различните области на България също се срещат множество различни названия на кокичето). В пушунския език, както отбеляза П. Добрев, цветята се наричат повсеместно “коко” и “кука”, а думата “кукича” означава буквално “малко цветенце”. Според Ст. Младенов, едва ли думата “кокиче” може да бъде изведена от гръцкото kokos - зърно. Същевременно той отбелязва, че “доста много имена на различни билки и растения са образувани в славянските езици от основи kokog-, kukug-, включително и българските кокиче, кокорче (теменуга), кукуряк, коказ (червена боровинка), кокор (габър), кокеш (козелец), кокорко (ситно грозде), кокаръ (червен лук) и т.н. Следователно всички тези имена на растения, получени от основата kokog-, kukug-, ясно показват тясната обвързаност на българския език не само с иранските езици, но преди всичко със славянските, а както ще видим по-нататък, и не само с тях.

Думи като “чук” (руски “молот”, сръбски “млат”) и “лост” (руски “лом”, “рычаг”) - две твърде старинни думи според Ст. Младенов, също заслужават внимание, както и по-задълбоченото изучаване на думи като “стопанин”, “къща”, “куче”, “дреха”, “кърпа”, “гайда”, “тъпан”, както и много други. (Виж Ст. Младенов - “Етимологически и правописен речник на българския книжовен език”, София 1941, а също и Н. Геров - “Речник на българския език”, част втора, София 1976).

Възможността древните българи да са дошли от полите на Памир и Хиндокуш и при това, да са изменили цялото това разстояние само за няколко месеца, е много малко вероятна, почти нищожна. Наистина Средна Азия пази някакви спомени за българите, но те не са достатъчни, за да твърдим, че там е тяхната прародина. Още повече внимателното отделяне на това, което е общоиндоевропейско и се среща по тези земи, от това, което някои изследователи считат за типично българско, води до

допълнително намаляване на доказателствата в полза на средноазиатската прародина.

От друга страна, каква е вероятността древните българи да са били обитатели на балканските територии във вековете преди и малко след новата ера? Правдоподобно ли е сведението на някои възрожденски автори, че древните българи са напуснали тези земи в борбата си срещу римското господство, установило се трайно тук в началото на I в.?

Наистина по време на установяване на римското господство над Балканите и след това забелязваме някои етнически размествания, свързани с прехвърляне на население от провинциите Тракия и Македония в земите северно от Дунава. Наблюдаваме и преселвания в обратна посока, но собствено названието “българи” не се среща за времето преди Христа, както и в първите векове от новата ера.

Възможността някаква част от по-радикално настроените тракийски племена да е напуснала балканските предели по време на установяването на римското господство тук и да се е установила на север от Дунав не е изключена. Пример в това отношение ни дават събитията от 16-15 г. пр.н.е, когато тракийското племе беси въстава под предводителството на вожда Вологез. След тежка борба с Рим, през 11 г. пр.н.е. въстанието е потушено, а част от племето се преселва (или е преселено) от днешна Тракия в земите на северна Добруджа. Свидетелство за това са и редица епиграфски паметници от средата на II в. до средата на III в. от територията на Томи и Истрия (в дн. Румъния)⁴. В тези земи се срещат и обособени селища, обитавани от бесите. Според Птолемей (II в.), “малка част от същото племе” беси (βιεςσοι) населявало и земите около Карпатските планини (Ptol. III, 5,8). Отвъд Дунава живеели и голяма част от гетите. Петдесет хиляди от тях били преселени в самото начало на I в. в земите на юг от Дунав, в новоосновената провинция Мизия⁵.

След окончателното овладяване на балканските територии и оформянето на съответните провинции, римляните насочват погледа си на север от Дунав към все още независимото царство на даките. В самото начало на II в. император Траян (98 - 117) начело на римските легиони на два пъти преминава Дунава и овладява трайно тези земи, което му спечелва прозвището Дакийски (Dacicus). Името на император Траян (Троян) е познато на всички славянски народи, но най-много са преданията за него у българите и сърбите. Този факт отдавна е заинтригувал изследователите, които дават различни обяснения⁶.

Предположенията за наличието на нови групи население на север от Дунав трябва да бъдат потвърдени от археологията, която да докаже появата на някаква нова археологическа култура в земите на днешна Румъния, Молдова, Украйна или Унгария. Това е доста трудна задача, като се има предвид, че след средата на втори век започват и масови преселения

и придвижване на готи от Балтийско море към Черноморието. Освен сред германските племена, раздвижване се забелязва и сред славянските и сарматските племена. По това време въстават и самите даки.